

- дентів. Короткі характеристики випускників. Протоколи педагогічних рад. – 1934-35 рр. – 189 арк.
2. Державний архів Житомирської області. – Ф. Р-2542. – Оп.1. – Спр.2: Договір на наймання приміщень для робітфаку. Бухгалтерські документи. – 1934-35 рр. – 62 арк.
  3. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-2597. – Оп.1. – Спр.1. Переписка с обласним відділом народної освіти з питань підготовки до нового навчального року, організації учительських курсів; накази по технікуму, протоколи засідань методичного комітету, звіти та інформації про стан навчально-виховної роботи, списки студентів і відомості на видачу їм стипендії, характеристики курсантів річних учительських курсів. – 1933-1934. – 413 арк.
  4. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-3265. – Оп.1. – Спр.1. Статистичні відомості про виконання виробничого плану за 1934 р. – 29.11.34-3.07.35 р. – 73 арк.
  5. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-3265. – Оп.1. – Спр.1. Статистичні відомості про виконання виробничого плану за 1934 р. – 29.11.34-3.07.35 р. – 73 арк.
  6. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-3265. – Оп.1. – Спр.2. Накази. – 23.08.34-8.07.35 рр. – 53 арк.
  7. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-3265. – Оп.1. – Спр.3. Переписка з фінансових питань. – 27.08.34-10.10.35 рр. – 14 арк.
  8. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-3265. – Оп.1. – Спр.4. Переписка про відпуск продуктів. – 27.08.34-14.01.35 рр. – 23 арк.
  9. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-3265. – Оп.1. – Спр.8. Циркуляри, накази по робфаку. – 1934-1935 рр. – 103 арк.
  10. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р-3265. – Оп.1. – Спр.9. Контрольні роботи. – 1935 р. – 253 арк.

The functioning of Marhlevski and Zhytomyr's labour departments in the 30-ies of XX century was analyzed in this article. Source base for this research are materials from archives.

Key words: *education of Poles, Polish Pedagogical Institute, Marhlevski labour department, Zhytomyr's day labour department, Zhytomyr's evening labour department.*

Отримано: 12.09.2012

УДК 94(477)«1931»:314.151.3-054.74

І. В. Рибак

ДЕПОРТАЦІЯ РОЗКУРКУЛЕНИХ СЕЛЯН ДРУГОЇ КАТЕГОРІЇ З УКРАЇНИ У 1931 РОЦІ: МАСШТАБИ, ХАРАКТЕР, НАСЛІДКИ

В статті досліджено масштаби депортації розкуркулених селян другої категорії у 1931 році. На основі низки документів з'ясовано питому вагу селян з України серед спецпереселенців на «куркульському поселенні», а також географія їх розселення, умови життя та побуту спецпоселенців Північного Уралу.

Ключові слова: *депортації, розкуркулення, спецпоселенці.*

Проблема кількості депортованих селян та їх дислокація на «куркульському поселенні» під час другої хвилі розкуркулення є майже недослідженою через втрачання бази документальних даних у радянський період [1, с.128-132; 2; 3, с.46-56; 4, с.126-134; 5, с.133-144]. У зв'язку з демократизацією суспільно-політичного життя у пострадянській період з'явилася реальна можливість, на

основі розсекреченого корпусу документів всебічно і ґрунтовно проаналізувати масштаби та наслідки другої хвилі розкуркулення і зокрема депортації розкуркулених селян другої категорії у віддалені, переважно північні та східні райони СРСР [6; 7; 8; 9]. На думку С.В. Кульчицького, дана проблема є особливо мало вивченою в українській історіографії, а кількість депортованих розкуркулених селян з України, місця їх поселення, режим спецпоселення потребують ґрунтовного та спеціального дослідження [10, с.124-139].

Для вирішення дослідницьких завдань даної проблеми, на наш погляд, найбільшу цінність мають оперативні зведення органів Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ), які готувалися під грифом надзвичайної таємничості, були закритими для тогочасного суспільства, призначалися для інформації лише керівників партії та держави, особисто І.В. Сталіна, а звідси мали найбільший реальний та об'єктивний рівень достовірності. Метою статті є визначення питомої ваги розкуркулених селян другої категорії з України у загальній масі депортованих спецпереселенців, визначення їх географії розселення, та характеристики умов проживання у віддалених спец поселеннях північних та східних районах СРСР.

Базовим документом, який визначив масштаби, порядок другої хвилі розкуркулених селян у 1931 році стала постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про план переселення куркульських сімей в 1931 р. та організацію продуктивного використання спецпереселенців» від 20 травня 1931 року, яка була прийнята на основі протоколу засідання комісії Андреева від 15 травня 1931 року. Відтепер використання трудових ресурсів спецпереселенців передавалася у віддання органів ОДПУ, які повинні були опікуватися господарським, адміністративним та організаційним їх управлінням, а також розпоряджатися всіма матеріальними та грошовими фондами, відпущеними на спецпереселення. Було визначено план виселення розкуркулених в Уральську область 55 тис. сімей, а в Казахстан – 56 тис. сімей [7].

18 вересня 1931 року було видано наказ ОДПУ №531/289 «Про порядок наступного виселення куркульських сімей» У ньому зазначалося, що у зв'язку з припиненням масових операцій із виселення куркульських родин у віддалені райони Союзу – наказ ОДПУ №44/21 від 2 лютого 1930 року із цього числа скасовується. В майбутньому виселення куркульських родин з районів суцільної колективізації дозволяється здійснювати в індивідуальному порядку невеликими групами по мірі їх виявлення та з попередньої санкції ОДПУ. Куркульські сім'ї, які мають у своєму складі колишніх червоних партизан, червоногвардійців, командирів РСЧА, робітників на виробництві, а також осіб, які мають заслуги перед революцією висилати категорично забороняється. Також забороняється висилати молодь із складу куркульських сімей, яка занята самостійною роботою і не має, тісного зв'язку з сім'єю, яка підлягає виселенню або розірвала зв'язок із нею» [11, арк. 196].

Згідно постанови РНК РРФСР «Про працевлаштування куркульських родин у віддалених місцевостях» від 13 жовтня 1930 року

значалося, що відтепер депортовані розкуркулені селяни мають проживати лише у спеціальних селищах, які створюються в місцевостях, де відчувається нестача робочої сили для здійснення лісозаготівель, видобутку корисних копалин, рибних промислів, а також для освоєння невикористаних земель. Спеціальні селища, як правило, не могли бути облаштовані ближче, ніж за 200 км від кордону, поблизу залізниць, шляхів, міст, робітничих селищ, а також фабрик і заводів, колгоспів, радгоспів, МТС. Право пересування переселенців та членів їх родин було досить обмежене. Вони мали право покидати територію селища лише з дозволу коменданта. Порушення спецпереселенцями правил внутрішнього розпорядку, ухилення від дорученої їм роботи, планових завдань, а також здійснення дрібних побутових злочинів каралися штрафом до 100 крб. або арештом до 30 діб. [12, арк. 1-4].

Вищезазначені нормативні документи визначали масштаби, характер другої хвилі депортацій розкуркулених селян, режим їх повсякденного життя, використання праці спецпоселенців.

З довідки ОДПУ №1 «Про кількість виселеного куркульства в 1930 осіб 1931 році із різних регіонів СРСР» дізнаємося, що 1931 році було депортовано 265795 сімей у складі 381026 осіб розкуркулених селян другої категорії. На основі вищезазначеної довідки №1, а також довідки №2 про кількість розкуркулених селян другої категорії, переселених в межах області із загальної кількості депортованих у 1931 році можемо встановити географію депортації селян, а також питому вагу виселених за межі областей в яких вони проживали (*табл. 1*).

На основі цих даних можна встановити, що депортація розкуркулених селян другої категорії за межі республіки, краю, області у віддалені північні та східні райони СРСР повністю здійснювалася з Української, Білоруської союзних республік, а також з Центрально-Чорноземної області, Татарської Кримської АСРР, Західної, Іванівської, Московської областей, Російської, Закавказької, соціалістичних радянських федеративних республік. Всього звідси було виселено 165597 сімей або 778330 осіб. У решти мало місце повне або часткове переселення розкуркулених селян другої категорії всередині республік, країв та областей, де здійснювалася насильницька політика розселення. Серед загальної кількості розкуркулених та депортованих у відділені північні та східні райони українські селяни за нашими підрахунками, складали 19,8% сімей або 16,9 осіб, білоруські відповідно – 2,9%, 2,6%, російські – 73,3%, 70,1%, закавказькі – 0,5%; 0,6%, азійські – 3,5%, 9,8%. На основі цього можна вставити, що серед депортованих селян другої категорії у віддалені райони СРСР у 1931 році українці складали майже четверту частину і посідали друге місце у загальній масі виселених [13, с.771].

Проаналізуємо дислокацію депортованих селян у віддалених північних та східних районах СРСР у 1931 році. У Північний край було виселено 3 032 сімей у складі 13575 осіб із Нижньоволзького краю, відповідно 1199; 9444 – з Центрально-Чорноземної області, 1146; 5171 з Криму, 2471; 12049 з Нижегородського краю. Решту

складали розкуркулені селяни Північного краю їх кількість яких вказано у таблиці 1. Всього 1931 р. у Північному краї знаходилося 58271 сім'я у складі 285609 осіб [12, арк.45]. Як бачимо, у 1931 році у цей регіон не було переселено розкуркулених селян з України. Проте з урахуванням 19658 сімей у складі 93461 осіб депортованих з України у 1930 році питома вага українців серед висланих у Північний край складала, за нашими підрахунками, 35,6% сімей і 34,6% осіб.

Таблиця 1

Кількість та географія депортацій розкуркулених селян другої категорії у 1931 році

З якої області краю виселялися	Сімей	Осіб	Переселено в середні області сімей	Осіб
Української СРР	32127	131236	–	–
Північнокавказького краю	27809	120356	12409	48698
Нижньоволжського краю	23002	112098	985	3865
Середньоволжського краю	17133	88876	2500	12500
Центральна-Чорноземної обл.	17769	87656	–	–
Білоруської СРР	20501	15724	–	–
Криму	1146	5171	–	–
Татарії	7810	42153	–	–
Середньої Азії	33081	6944	1128	5840
Західної області	7308	36654	–	–
Івановської промислової області	3655	18020	–	–
Башкирії	12820	66477	6000	30000
Московської області	10813	52868	–	–
Північного краю	3000	15000	3000	15000
Ленінградського військового округу	8004	34731	4744	20854
Уральської області	12000	60000	12000	60000
Західносибірського краю	43057	185584	43057	185584
Східносибірського краю	9077	46282	9077	46287
Далекосхідного краю	2808	14040	2808	14040
Казахстану	5500	27500	5500	27500
Закавказзя	870	4957	–	–
Всього	265795	1243860	109208	469470

У Західносибірський край було виселено 4729 сімей у складі 22 066 осіб з Московської області, з Башкирії відповідно 5305; 28 494, з Ленінградського військового округу – 1269; 5169, решту складала розкуркулені селяни Західносибірського краю, кількість яких зазначено у таблиці № 1. Всього у 1931 році у цьому регіоні знаходилося 69950 сімей у складі 317443 особи. Проте з урахування 6556 сімей у складі 23985 осіб депортованих з України у 1930 році питома вага українців складала 36,7% сімей і 30,14% осіб.

У Східносибірський край було виселено 620 сімей у складі 2513 осіб з Середньоволзького краю, з Башкирії відповідно – 1515; 7983, Центрально-Чорноземної області – 2367; 12121, Ленінградського військового округу – 929; 4207, решту склали розкуркулені селяни Східносибірського краю, кількість яких зазначено у *таблиці 1*, а українців серед депортованих селян у цьому регіоні у 1931 р. не виявлено [12, арк.46]. Всього у 1931 р. у цьому регіоні знаходилося – 26555 сімей у складі 128903 особи. Проте з урахуванням 5065 сімей у складі 25015 осіб депортованих з України у 1930 році питома вага українців серед висланих у Східносибірський край склала 48,2% сімей і 48,3 осіб.

У Далекосхідний край у 1931 році було виселено 1873 сім'ї у складі 8647 осіб з Середньоволзького краю, відповідно 1097; 5315 – Центрально-Чорноземної області, решту склали розкуркулені селяни із Далекосхідного краю, чисельність яких зазначено у *таблиці 1*. Всього у цьому регіоні на куркульському засланні перебувало 5778 сімей у складі 28002 особи [12, арк.40]. Проте з урахуванням 323 сім'ї у складі 3283 особи, депортованих з України у 1930 році питома вага українців серед висланих у Далекосхідний край складала – 4,8% сімей і 9,6% осіб.

У Якутію було вислано 354 сім'ї у складі 1692 особи з Центрально-Чорноземної області, відповідно 287; 1522 з Білоруської РСР, 725; 3458 Ленінградського військового округу. Всього у Якутії у 1931 році знаходилося 1366 сімей у складі 7157 осіб. З них 485 осіб склали українці депортовані з України у 1930 році або 6,8% осіб [12, арк.41].

У 1931 році у Казахстані на куркульському засланні знаходилося 50879 сімей у складі 261 227 осіб. Проте у 1931 році у цей регіон не було направлено депортованих селян з України. Розкуркулені селяни із Середньої Азії у складі 6944 сім'ї з 33278 осіб було депортовано Казахстан відповідно 159; 197; Українську СРР – 3444; 15111, Північнокавказький край – 2213; 12330. Решту розміщено на території Середньої Азії, а саме 1128 сімей у складі 5640 осіб [9, с. 310]. У Казахстан та Середню Азію переселено розкуркулених селян з Нижньоволзького, Середньоволзького країв, Центрально-Чорноземної, Московської областей, Середньої Азії, Закавказзя. Основна маса спецпереселенців у цьому регіоні використовувалася у сільськогосподарській колонізації. Здавалося б сюди мала б бути спрямована основна маса депортованих селян з України, які мали значний досвід ведення сільськогосподарського виробництва. Проте місцем «куркульського заслання» депортованих селян з України у 1931 році стали північні райони Уральської області. В природному відношенні це були, необжиті, малозаселені, тайгові місцевості з надзвичайно суворою зимою та дуже коротким жарким літом. Такі природні, кліматичні умови були для українців надзвичайно важкими. Їм доводилося виживати у цих екстремальних умовах. У 1931 році у цьому регіоні знаходилася величезна кількість висланих селян.

Із цієї таблиці видно, що у 1931 році саме Північний Урал став основним районом проживання розкуркулених та депорто-

ваних селян із інших регіонів країни, а саме 128233 сімей або 592089 осіб. Українці складали 25,1% сімей або 22,2% осіб у загальній кількості депортованих в Уральську область у 1931 році. Без врахування розкуркулених селян Уральської області 26 857 сім'ї у складі 12047 осіб, питома вага українців підвищувалася і складала 38,5% сімей або 34,6% осіб.

Таблиця 2

Кількість та географія розкуркулених селян другої категорії депортованих в 1930-1931 рр. в Уральській області

З якої області, краю ви- слані	У який період				Загальна кіль- кість	
	1930 р.		1931 р.		Всього	
	сімей	осіб	сімей	осіб	сімей	осіб
Української СРР	–	–	32127	131236	32127	131236
Північнокавказького краю	10595	51577	15400	71658	25995	123235
Нижньоволзького краю	–	–	1878	9315	1878	9315
Середньоволзького краю	–	–	663	3098	663	3098
Центрально-Чорноземної області	–	–	1408	6417	1408	6417
Білоруської СРР	4468	21273	4645	20501	9113	41774
Криму	2772	12284	–	–	2772	12284
Татарії	–	–	7810	42453	7810	42453
Нижньогородського краю	–	–	5201	24200	5201	24200
Західної області	–	–	7308	36654	7308	36654
Івановської промислової області	–	–	3655	18020	3655	18020
Московської області	–	–	3112	13815	3112	13815
Ленінградського військо- вого округу	–	–	337	1541	337	1541
Уральської області	14854	68047	12000	60000	26854	128047
Всього:	32689	153181	95544	438908	128233	592089

Використання праці спецпереселенців в Уральській області було таким: 293440 осіб, або 51,2% було залучено у лісовій промисловості, відповідно 45166 або 7,9% у вугільній, 11505; 2% у видобутку торфу – 22500; 3,9% руди – 73774; 12,9% – у чорній металургії – 19540; 3,4% у кольоровій металургії – 6 902; 1,2% у хімічній промисловості – 17190; 3% у будівництві – 22150; 3,9% у виготовленні будівельних матеріалів – 402; 0,1% у залізничному будівництві – 15416; 2,7% на рибних промислах – 8093; 1,4% у видобутку мінеральної сировини – 1350; 0,2% у коксівній – 1140; 0,2% соляній промисловості, 1350; 0,2% у зернових та тваринницьких радгоспах 23 836; 4,2% у сільськогосподарській колонізації краю [12, арк.26].

Повсякденне життя та побут спецпереселенців Північного Уралу проаналізуємо на основі документів обстежень здійснених органами ОДПУ. Так, у листі члена комісії ОДПУ стосовно обстеження становища спецпереселенців в Уральській області від 29 червня 1931 року зазначається: «Вибір ділянок для будівництва спецпосе-

лень у багатьох випадках шкідницький та економічно недоцільний: будують селища на болотах, в місцях де літом із ними немає жодного зв'язку, а також у повністю безводних місцевостях» [11, арк.92].

У спецзведенні № 3 ОДПУ «Про стан куркульського заслання в Уральській області» від 9 серпня 1931 року констатується, що в Уральській області знаходиться більше 120 тис. сімей спецпереселенців, серед яких українці складають майже половину. Поселені вони переважно на території Пермського Тагільського, Ірбитського, Тобольського, Свердловського, Солікамського і Комі-Пермяцького колишніх округів. Житлове будівництво у місцях їх поселення знаходиться у незадовільному жалюгідному стані і фактично зірвано. В результаті розміщення спецпереселенців здійснено у повністю непристосованих приміщеннях (старі бараки, овочесховища, цегельні склади і т.п.). В частині продовольчого постачання куркульського засланя то воно зовсім не налагоджено і спецпереселенці голодують, споживають у їжу траву, деревину, кору і т.п. Медичне обслуговування відсутнє. Відмічено повну відсутність лікарів, медикаментів. Секретар партосередку в Туринському районі у відношенні спецпереселенців, які звернулися за медичною допомогою заявив «Гоніть їх до бісової матері» Використання праці спецпереселенців характеризується надмірною працею жінок та підлітків на важких роботах нарівні з чоловіками. Підлітки 13-15 років працюють на важких роботах по 8 годин у день. Багато господарів дивляться на спецпереселенців як мускульну силу, яка підлягає безжальній експлуатації. Чисельні випадки знущання, понаднормова праця в деяких районах області стала типовим явищем, а деякі господарники відкрито заявляють, що куркуль безправний, захищати його нікому і їх політика переслідує фізичне знищення спецпереселенців. Звідси-виняткова експлуатація спецпереселенців, яка заохочується відповідальними керівними працівниками Уральської області [13, с.701-722].

Узагальнену характеристику становища спецпереселенців в Уральській області наведено у підготовленій комісією А.А. Андрєва для ЦК ВКП(б) «Довідці про становище спецпереселенців на Уралі, Північному краї, Казахстані і на Алдані» складеній на основі матеріалів обстеження членів комісії ЦК ВКП(б) станом на 26 вересня 1931 року у ній зазначено, що загальна кількість спецпереселенців із членами родин в Уральській області досягла 536 тисяч осіб. «Більшість сімей спецпереселенців до цих пір знаходяться у нашвидкуруч збудованих літніх бараках. Загальне будівництво житла на Уралі характеризується такими відсотками виконання плану: Ураліс – 18,7%, інші галузі промисловості – 16,7%. Стосовно продовольчого постачання, то перебої у продпостачанні спецпереселенців склалися у систему. Дуже часто куркульське засланя переживає справжній голод і змушене харчуватися різноманітними сурогатами. У зв'язку з систематичним недоїданням розвинуті масові випадки кишкових захворювань, дистрофії, опухання / Надеждинський і Петропавлівський лісові промислові господарства більше 6-ти місяців, а інколи і більше року куркулям не виплачували зарплату (Ураліс). Фізичний стан спецпереселенців всіх

вікових груп має ознаки серйозного виснаження, які переходять у деяких випадках у важкі форми. В окремих спецпоселеннях є лише фельдшери із середовища спецпереселенців з кваліфікацією «ротні», що означало виконання ними обов'язків санітарів під час військової служби. Діти, крім чорного хліба і соленої риби нічого більше не отримують для харчування. Культурне обслуговування спецпереселенців по Уралі зовсім не налагоджено. За старими правилами спецпереселенцям на Уралі не дозволялося передплачувати газет і журналів і виходити з бараків після 9 годин вечора» [9, с.411-412]. Становище спецпереселенців на Північному Уралі істотно не поліпшилося і в наступному 1932 році. Зокрема в доповідній записці начальника ОДПУ Г.Г. Ягоди в ЦК ВКП(б) «Про виконання рішень ЦК ВКП(б) щодо облаштування спецпереселенців» від 4 січня 1932 року зазначалося, що з 540818 осіб поселених у Північному Уралі на різноманітних роботах зайнято 222400 осіб або 42% від їх загальної кількості. Із 36535 будинків, які планувалося закінчити до нового року збудовано лише 21131. Постійним житлом забезпечено 97734 сімей, решту 32333 сім'ї тимчасово розміщено серед селян, в бараках, а також за рахунок ущільнення мешканців у наслідок збудованих оселях. Існуюча мережа медичних закладів недостатня. На 485 спецпоселень розгорнуто 23 лікарні і 175 медпунктів. Планувалося побудувати 84 лікарні введено у дію 23, з 301 медпункту лише 103. Якщо у вересні на тиф захворіло 18 людей, то у жовтні – 269, на черевний тиф відповідно 347; 519. Смертність має тенденцію до зростання. У вересні померло 628 дітей, а у жовтні 1559, дорослих відповідно 155; 432. Спецпереселенці заняті на видобутку руди, вугілля, золота. Продуктами харчування (борошном, крупою, м'ясом, цукром) постачаються повністю. Виняток склали лісорозробки та рибні промисли, куди з огляду на віддаленість та незадовільну роботу кооперації, продукти доставляються несвочасно. У деяких ліспромгоспах хліб не видається місяцями, риба, м'ясо, крупа і цукор більше півроку. Дітей шкільного віку взято на облік 55774 осіб, але навчанням охоплено лише половину 22242. Потрібно 1319 вчителів, а наявності лише 442 з них 60% із спецпереселенців. Навчальним приладдям школи забезпечено на 69%» [9, с.471-472]. Варто зазначити, що особливо страждали українські селяни, які опинилися у незвичних для них природних та кліматичних умовах Північного Ураду і були заняті на важких, а інколи непосильних роботах, пов'язаних із заготівлею та переробкою лісу. Зокрема в інформаційному листі співробітника ОДПУ Л.І.Юрченка помічнику начальника ОДПУ в Уральській області М.Г.Ніколаєву датованому не пізніше середини липня 1931 року зазначалося: «Погано облаштовані українці. Дана публіка зовсім розгубилоса, ходить і плаче. У них все валиться з рук. Рубати ліс не вміють, будувати також, риба не ловиться, а в ліс бояться ходити. І якщо у селищах переселених сибіряків можна почути, крім загальних скарг: «Жити будемо, виживемо, дайте нам ще хліба та інструментів», то в українців суцільні скарги на неможливість життя в тайзі» [11, арк.139].

На основі вищезазначеною, автор прийшов до висновку, що серед депортованих розкуркулених селян другої категорії українці склали найбільшу питому вагу, більше третини. Головним районом заслання для спецпереселенців з України у 1931 році став Північний Урал – малозаселений край з надзвичайно важкими кліматичними та природними умовами проживання, які для вихідців з України виявилися екстремальними. Це зумовило дуже важкі наслідки для депортованих українських селян: високу смертність, особливо дитячу, масові захворювання, що було наслідком жахливих нелюдських умов проживання, продовольчих труднощів, які переростали у масовий голод. Високу смертність, каліцтво спричинила неймовірно важка каторжна праця спецпереселенців, передусім на заготівлі лісу, видобутку золота, вугілля, руди, рибних промислів. Усе це дозволяє розглядати «куркульське заслання» як складову сталінської політики геноциду проти селянства України.

Список використаних джерел:

1. Безансон А. Війна більшовиків проти селян (1918-1933) / А. Безансон ; переказ з франц. А. Лазаревої // Всесвіт. – 1933. – № 9. – С.128-132.
2. Гулаг: Его строители и обитатели / под ред. Н.В. Добровольского. – Франкфурт на Майне, 1999. – 453 с.
3. Єрмак О.П. «Ліквідація куркульства як класу» / О.П. Єрмак // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 1991. – Вип. 1. – С.46-56.
4. Рибак І.В. Проблема кількості депортованих розкуркулених селян з України та її розв'язання у російських документальних публікаціях / І.В. Рибак // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка : історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т.18. – С.126-134.
5. Рибак І.В. Становище депортованих селян з України під час куркульського заслання (1930-1936 рр.) / І.В. Рибак // Україна і слов'янський світ : збірник на пошану професора Руслана Постоловського. – Рівне : Возень, 2011. – С.133-144.
6. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы : в 5-ти т. – М. : Росспэн, 1999. – Т.1: май 1927 – ноябрь 1929; М. : Росспэн, 2000. – Т. 2: ноябрь 1929 – декабрь 1930; М. : Росспэн, 2001. – Т.3: 1931-1933; М. : Росспэн, 2002. – Т.4: 1934-1936.
7. Лубянка, Сталин и ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД. Январь 1922 – декабрь 1936. – М. : Росспэн, 2003.
8. Спецпереселенцы в СССР / отв. ред. и сост. Т.В. Царевская-Дякина. – М. : Росспэн, 2004.
9. Политбюро и крестьянство: выселка, спецпоселения 1930-1940 : документы и материалы : в 2-х книгах. – М. : Росспэн, 2005.
10. Кульчицкий С.В. «Політика ліквідації куркульства як класу» / С.В. Кульчицкий // Історія українського селянства : нариси у 2-х книгах. – К. : Наук. думка, 2006. – Кн.2. – С.124-139.
11. Центральный Архив Федеральной службы безопасности Российской Федерации (далі ЦА ФСБ РФ) – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 538. – Арк. 92; Спр. 858. – Арк. 139; Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 196.
12. Государственный Архив Российской Федерации. – Ф.347. – Оп.28. – Спр.4055. – Арк.26, 40, 41, 44, 45, 46; Ф.1235. – Оп.141. – Спр.778. – Арк.1-4.
13. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД : документы и материалы : в 4 т. – М. : Росспэн, 2003. – Т.3. – Кн.1.

The paper investigates the scale deportation of dispossessed peasants of the second category in 1931. Based on the number of documents found proportion of peasants from Ukraine among deported to «kulak vil-lage», and geography of their resettlement, the living conditions and life special settlers Northern Urals.

Key words: *deportation, dispossession, special settlers.*

Отримано: 20.09.2012

УДК [94:930](477+438)«19»

А. М. Трембіцький, В. О. Парандій

ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДПИСАННЯ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ 1920 РОКУ В СПОГАДАХ ВІКТОРА ПРИХОДЬКА

На підставі спогадів учасника українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху доби національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., подолянина Віктора Приходька, розкрито деякі аспекти підписання урядом УНР Варшавського договору 1920 року.

Ключові слова: *Віктор Приходько, Українська Народна Республіка, Варшавський договір, 1920 рік*

У сучасній історичній науці значно посилюється інтерес до вивчення доби національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., коли в огні збройної боротьби український народ відроджував і відстоював свою державність. Вже після поразки Визвольних змагань, українська мемуарна література значно збагатилась багатьма «надзвичайно цінними і цікавими спогадами» безпосередніх учасників та свідків цих подій. Їхні праці, «це цінні скарби нашої мемуарної літератури, що розповідає новим поколінням про те, як жили і боролись старші за визволення нашої батьківщини – України» [1, с.375]. Ці спогади, більше ніж будь-які інші матеріали, в залежності від «національної та соціальної свідомості та позиції» автора, відображають реальну правдивість подій і «обумовлюють відношення автора до описаних подій» [1, с.376]. Вивчення спогадів як історичних джерел, завжди вимагає від дослідників порівняння їх з іншими джерелами та опублікованими матеріалами [2, с.205].

Такі українські дослідники як, П. Павлович, В. Січинський, В. Ляхоцький, О. Завальнюк, Ю. Телячий, А. Трембіцький та інші, неодноразово наголошували, що спогади безпосереднього учасника українського просвітницько-політичного і національно-громадського руху доби Визвольних змагань, подолянина В. Приходька, відносяться до надзвичайно цінних і цікавих спогадів. Так, В. Січинський у статті «Під сонцем Поділля» (Нью-Йорк, 1956), вказував, що спогади В. Приходька «написані незвичайно живо і цікаво, завжди наповнені теплим чуттям і симпатією до людей праці, обов'язку і пильності». І «не зважаючи на територіальну обмеженість цих спогадів, вони захоплюють читача зо всіх українських земель» [3]. «Особливої слави» серед українських науковців, – писав П. Павлович у праці «Заслужений громадський діяч», – здобули спо-